

САША РАДОЈЧИЋ*

Факултет ликовних уметности Универзитета уметности у Београду
Теоријски одсек

ХРИСТИЋ И ЛАЛИЋ: УЗАЈАМНА ЧИТАЊА

Сажетак: У овом огледу се разматрају узајамна читања Јована Христића и Ивана В. Лалића у предговорима које су један друге писали за важна издања својих песничких радова. Показује се да је у том обостраном читању и оснаживању нешто важнију улогу имао Јован Христић, који је успешније обликовао судове са општијим критичко-теоријским значењем.

Кључне речи: Јован Христић, Иван В. Лалић, предговори, савремено српско песništvo, традиција

Утисак о појачаном интересовању за есејистичке радове српских песника, које је мотивисало и овај скуп, подупиру и по једна новија антологија и дисертација: реч је о *Антологији есеја српских ђесника* коју је приредио Милета Аћимовић Ивков (2022) и која је већ имала изврстан одзив у критици, премда недовољан с обзиром на њен пионирски значај, односно о дисертацији Оље Василеве *Есеји ђесника српског неосимболизма*, која се 2023. појавила и као посебно монографско издање. На теме које у ширем смислу покрива наслов овог скупа писао сам у више наврата, а овом приликом желим да изложим нека запажања о начину на који су један другог читали Јован Христић и Иван В. Лалић, и то у специфичном смеру: есејистичком читању поезије.

Претпоставићу да није неопходно да се овом приликом детаљно упуштам у одређење појма есеја, иако то питање још увек није нашло одговор који би био опште прихваћен. Биће довољно да скицирам карактеристике есеја као облика и ђосиуика мишљења – почевши од фрагментарности његове форме и одупирања тотализујућим тенденцијама мишљења система, преко отвореног и слободног кретања есејистичког мишљења по различитим фацетама свога предмета, али без настојања да се предмет исцрпно обухвати и потчини, па до тога да је повлашћени предмет есејистичког начина говора – неки већ постојећи производ културе, односно културна вредност коју тај производ поседује.¹

* sasa.radojcic@flu.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0001-5838-4885>

¹ За шири увид у питања методологије есеја читаоца упућујем на један свој ранији оглед (Радојчић 1994).

Вишеструко укрштање песничких и критичарско-есејистичких гласова Јована Христића и Ивана В. Лалића добро илуструју текстови предговора књиге Лалићевих изабраних и нових песама из 1969. и Христићевих сабраних песама из 1996. године. Предговор прве написао је Христић (1969), а друге Лалић (1996). При томе, Лалићев предговор има ранију верзију у једном часопису (1993). И Христићева и Лалићева књига требало је да дају неку врсту меродавне слике њиховог песништва у одређеном тренутку и за подршку тој слици они су нашли један другог. Велики песник је тражио великог есејисту, а обојица су била и једно и друго. Како то ефектно формулише Драган Хамовић: „Тумачи и песници се у неким од кључних поетичких полазишта, напосто огледају један у другом, дискретно али неизбежно читавајући и сопствене погледе“ (Хамовић 2016: 289).

О укрштању њихових гласова не сведоче само ипак спољашње, библиографске околности, него и садржина и структура обају предговора. Наиме, и Христић и Лалић почињу ситуирајући песништво о којем је реч у развојне токове новије српске књижевности, с том разликом што Лалић за остварење тог циља цитира „један оглед“ Јована Христића – и то управо онај у коме је Христић тематизовао Лалићеву поезију. То вероватно значи да је Лалић сматрао Христићеву интерпретацију ваљаном и способном да подржи нове критичке увиде. Још прецизније речено, он је прихватао Христићеву формулацију ставова које су њих двојица делили, а који су се односили на позицију њихових индивидуалних поетика у контексту савременог српског песништва. Веома је вероватно да су о тим питањима они често разговарали, будући да су били блиски пријатељи и да су припадали истој песничкој генерацији, као и да су своју поезију обликовали на веома слично схваћеној културно-историјској позадини. Темељно образовани и веома начитани (што је, уосталом, била карактеристика читавог нараштаја песника који су у српску књижевност наступили између 1950. и 1960. године – и што се у том обиму и квалитету више није поновило ни у једној од следећих генерација), они су били способни не само да целовито изграде своје поетике, него и да их критички и теоријски артикулишу. Треба рећи и то да је Христић текстове критичко-теоријске природе писао убедљивије од других припадника генерације, што није мали успех када имамо у виду да су одличне есеје писали и Бранко Миљковић, Љубомир Симовић и Борислав Радовић. Више Христићевих огледа поседује општији теоријски значај; та оцена важи пре свега када је реч о његовом схватању есеја као особене књижевне форме карактеристичне за модерно мишљење и модерну књижевност (Христић 1968), као и о истицању концепта „избора традиције“ у оквиру рецепције идеја Т. С. Елиота. Управо од Христића полази специфична „српска“ варијанта схватања појма традиције, по којој је песнику могуће да из њеног континуума који му је у датом историјском тренутку расположив, селекује одређене слојеве као своју личну

традицију. Теоријска артикулација ове могућности била је потребна српској поезији у настојању да поново задобије и оправда поетичке континуитете нарушене и угрожене, са једне стране међуратним авангардизмом, а са друге послератним социјалистичким реализмом и још више, оштром идеолошком контролом уметничког говора. Ма колико то на први поглед звучало парадоксално, песници Христићеве и Лалићеве генерације су своју модерност бранили афирмацијом традиције.

Предговор Лалићевој књизи изабраних и нових песама, Христић започиње указујући на карактер књижевних полемика у српској књижевности педесетих година прошлог века, конкретно на карактер спора између (такозваних) реалиста и модерниста. Он у том спору разликује три равни – политичку, као самим учесницима најважнију и највидљивију, а потом раван сензибилитета и естетичку раван. Према Христићу полемика између реалиста и модерниста „је била последњи остатак ждановизма [...] то је био књижевно-политички рат до истребљења“ (Христић 2005: 98). Што се тиче питања сензибилитета, он сматра да је модернизам педесетих година „изгледао као настављач модернизма двадесетих и тридесетих година“ утолико што је чинио „прекид са нашим патријархалним сензибилитетом, етиком и традицијом“ (Исто: 100). Међу модернистима педесетих, Христић издваја групу песника који су почели „да трагају за својом традицијом“, прецизније речено, за „другом традицијом“. У тој групи он види Ивана В. Лалића и истиче да је за њега симбол „друге традиције“ била Византија. Смисао те „друге“ традиције Светлана Шеатовић у једном новијем огледу своди на повезивање „са наслеђем Византије и византијског културног круга“, односно на „почетак нашег процеса повратка старој књижевности и интеграцију византијског и западноевропског културног круга“ (Шеатовић 2022: 377–378). Интенција Христића и Лалића, може се са знатном сигурношћу претпоставити, била је шири од тога, те начелом „друге традиције“ могу да буду захваћени и неки други аспекти, односно другачији избори – на пример, благо народне књижевности, или изрази митске свести. Српска поезија у другој половини двадесетог века обилује примерима конституисања „друге традиције“ (код Павловића, Попе, Симовића, Миљковића, Тешића и других).

Сам израз „друга традиција“ указује на остварени отклон од „прве традиције“, без обзира на то да ли ћемо као „прву“ означити патријархалну, на епску народну песму ослоњену традицију, или на modele наметнуте идеолошким притиском. У оба случаја, било да пред собом имамо спонтано израслу или накнадно конструисану „прву традицију“, трагање за „другом традицијом“ поседује не мали еманципаторски квалитет, и проширује хоризонте песništва и културе утолико што их ослобађа диктата једнообразности.

На другој страни, у свом предговору Лалић чини нешто не баш уобичајено: на почетку одређујући Јована Христића као „полиграфа“, он ситуира

његову поезију у ширем поетичком простору новије српске књижевности тако што наводи исте оне речи које је, неких четврт века раније, употребио сам Христић говорећи о његовим (Лалићевим) песмама. Као објашњење за овакав поступак, Лалић каже: „Христићева есејистика помаже у покушају препознавања његовог специфичног, индивидуалног трагања за једном другом традицијом“ (Лалић 1997: 127). Занимљиво је, и теоријски потенцијално важно, једно Лалићево лапидарно запажање из овог предговора: „како је традиција – за разлику од баштине – увек и ствар личног избора, путеви и резултати оваквог трагања разликују се, од једног до другог конкретног, индивидуалног случаја“ (Исто).

Из Лалићевог исказа постаје нешто јасније који смисао он (а вероватно и Христић) придају изразу „традиција“, али нажалост однос између баштине и традиције овде је остао без даље теоријске експликације. Покушаћу да реконструишем ово схватање, претпостављајући да разлика између *баштине* и *традиције* није пуко терминолошка (уп. такође Радојчић 2014). Та разлика би највероватније требало да се разуме кроз схватање да је традиција релативно целовит и повезан подскуп елемената који припадају баштини као најобухватнијем скупу историјски формираних формалних и садржинских културних потенцијала, смисаоних склопова, вредности, артефаката и идеја. Баштина је дијакхронијска целина производа културе, а традиција њен синхроно постављен исечак, који може другачије да за себе постави сваки историјски субјекат. У овом смислу, појмовно разликовање баштине и традиције је, чини ми се, прихватљиво, али питања се отварају код следећег корака Христићевог и Лалићевог схватања, код тезе о избору традиције.

Оптимизам представе о индивидуалном бирању традиције храни се чињеницом да је Лалић заиста своју поезију ослонио на мотиве Византије (у каснијим збиркама и на песничке облике који корене у византијској књижевности), односно да је Христић у своју поезију заиста уносио бројне хеленске мотиве у склопу карактеристичног неокласицистичког осећања вредности културе. Али теза о „слободном“ избору тих мотива је неспоразум израстао из неопрезне замисли да се историја може захватати на неисторијски начин: као да песник стоји негде изван историје (баштине, традиције) и слободно „бира“ из ње облике и садржаје из којих ће изградити своју поезију.

Та замисао је погрешна, како на страни субјекта избора, тако и на страни онога што се бира. *Прво*, ми никада не можемо да заузмемо неки трансисторијски положај, а оно из чега „бирамо“ није укупност предања, него само онај његов део који нам је у наше време, у нашој епохалној позицији, *расположив*. Ми своје изборе правимо у одређеном историјском тренутку, који лимитира могућности избора. Да није тако, био би могућ не само српски хексаметар,² него и српски хаику. У стварности, прво је

² О овом питању, а у контексту размишљања о Лалићевом и Христићевом стиху, који се приближавају (псеудо)хексаметру уп. Делић 2009: 28–34.

вероватно недостижни задатак, а друго бесмислица. Тачно је: Лалић је „изабрао“ Византију, а Христић Грчку. Њихов избор је заиста био слободан јер су могли да изаберу и нешто друго – али не било шта, јер им није било све на располагању. Разлози за то леже у чињеници да су и они сами деловали унутар историје (односно баштине), њихово деловање такође припада њеној целини, а њихово дело ће бити расположиво као један слој могуће традиције каснијих генерација, што довољно потврђује и овај наш скуп.

И *друго*, оно изабрано (рецимо Византија) не преузима се у својој изворној форми, опсегу и значењу, него прерађено интеракцијом која је у међувремену остварена са другим смисаоним целинама. У теоријској артикулацији односа према традицији, херменеутички појмови предрасуђивања, историје деловања, хоризонта и стапања хоризонта били би много продуктивнији од тезе о избору традиције, пошто боље излазе на крај са обухватањем стварног историјског искуства, које је знатно сложеније и које обухвата и предмет и субјекат тог искуства, њихове узајамне утицаје, као и њихове трансформације. Ипак, идеја о слободном избору традиције, без обзира на то колико је непрецизна (смело би се рећи чак и наивна), учаурила се у нашој критици, историји и теорији књижевности, преузима се без довођења у сумњу, налик некој врсти модернистичке догме. Чини се да је довољно самим тим што су ову тезу заступали Христић и Лалић да она буде прихваћена не само као истинита, већ и као неспорна.

Занимљиво је да је у предговору Лалићевој књизи, Христић, по свему судећи, уочио аспект расположивости традиције, али га није изричито формулисао. Он је, наиме, запазио да је „откриће Византије [...] коинцидирало са наглом урбанизацијом нашег друштва последњих година деветнаестог и првих година двадесетог века“ (Христић 2005: 102) и наставио: „Византија се појавила као могућа традиција [...] у тренутку дефолкlorизације и дерустикализације“ српске књижевности, када су је прихватили Дучић и Ракић, „типично грађански песници“, чија визија историје је ипак била само „театрализација историје“ (Исто: 103). Тек са Бојићем Византија „добива праве димензије песничке визије историје“ (Исто: 103). Другим речима, могућност да песник уопште „изабере“ Византију као своју традицију није безусловна, већ зависи од низа чинилаца друштвеног развоја на ширем плану, као и од интерних развојних односа песништва.

Са Лалићем, наставља Христић, симбол Византије задобија знатно богатија значења. На једној страни, она представља везу са „традицијом свих традиција, Грчком“ и „знак нашег [...] учествовања у медитеранској култури“, на другој страни она је „залога аутентичности наше културе“, „наша најдубља историјска перспектива, симбол континуитета“, и коначно, на трећој, „она је историја која сеже све до у митску свест“ и приближава се нечему „архетипском“ (Исто: 104–105).

Уз све то, не смео заборавити да је српска култура у најбољем случају баштиник једног регионалног облика византијске културе, са којом се, историјски посматрано, испрва нашла у сукобу, а тај сукоб је превазишла тек захваљујући томе што је преко Византије задовољавала своје потребе за урбанизованошћу и вишим степеном цивилизованости. Можда би, да наговестим и то питање, уместо схватања да је средњовековна Србија прихватила, преузела или присвојила византијску културу, било тачније да кажемо да ју је ова империјална култура апсорбовала, у сопственој тежњи да се стално освајачки проширује преко граница које схвата као само привремене. Освајање мачем је несумњиво брже и мање кошта, али је освајање културом темељније и трајније. Било како да одговарамо на ова питања, треба имати на уму да је однос империје и периферије стални проблем светске историје, а не само израз једног нелагодног места историје српске културе.

Остатак предговора Христић посвећује питањима форме и стила Лалићевих песама. Имамо ли у виду чињеницу да је овај текст објављен 1969. године, привлачи пажњу у којој мери изнети ставови одговарају не само дотадашњем лику Лалићеве поезије, него и оном лику који ће Лалић тек изградити у следећих четврт века. То може да се разуме као израз Христићеве високо развијене способности аналитичког сагледавања књижевних појава, као и умећа да те појаве посматра у широј књижевно-естетској и књижевно-историјској перспективи.

У том смислу су посебно драгоцене и теоријски подстицајна његова разматрања Лалићеве варијанте слободног стиха, коришћења визуелне песничке слике и поверења у чулни доживљај, који се окончава „срећним тренутком у којем се опажајна лепота и пуноћа света прожимају интелектуалним значењем, и воде у сазнање“ (Исто: 111). Ови аспекти су међусобно повезани. Визуелна песничка слика функционише слично уметничком делу визуелне (ликовне) уметности, отуда није случајно употребљен израз „срећни тренутак“, који би требало да разумемо по аналогiji са „најплоднијим тренутком“ о којем је својевремено, поредећи потенцијале песништва и сликарства за миметичко приказивање, писао Лесинг (1964: 60). Тај „најплоднији“, или, код Христића „срећни тренутак“, јесте онај тренутак издвојен из временског тока једне наративне целине, који узорно репрезентује ту целину, сажима је и симболизује. Лалићева поезија жели да „срећним тренутком“ афирмише чулне квалитете, старински речено, лепоту света о којем говори. Та лепота се ни у ком случају не може свести на декоративне нити само дескриптивне моменте.

Склоност српског песништва ка визуелним сликама, која према Христићу почиње са Војиславом Илићем и наставља се са парнасовцима, креативни врхунац налази у Лалићевој поезији, док се данас, у радовима појединих песника, та склоност појачава и готово осамостаљује као

најважнији начин изградње песничког текста (на пример код Драгана Јовановића Данилова или Ненада Јовановића). За Лалића, међутим, визуелна слика није била циљ по себи, него је била усмерена ка афирмацији његовог песничког начела, које се може формулисати следећим речима: „имати поверења у лепоту света, волети његову чулну конкретност“ (Христић 2005: 110).

Ово начело без измена у формулацији може да се употреби и као ознака за оно најособеније у поезији самог Јована Христића; у том „поверењу у лепоту света“ и посебно у афирмацији „његове чулне конкретности“ читује се још једна важна поетичка сличност између њега и Лалића. Да ли је у усвајању овог начела било некаквог међусобног утицаја и ако јесте, у ком правцу се тај утицај кретао, тешко је дати једнозначан суд. Вероватно су о том и сличним питањима Христић и Лалић често разговарали и у том разговору уједно и кориговали своја схватања. У сваком случају, питање о првенству приликом артикулисања појединих поетичких начела која су била заједничка Христићу и Лалићу, остаје отворено за даља књижевнo-историјска и поетичка истраживања.

За разлику од Христића, који оцене формулише (колико се то може проценити) самостално и у широким асоцијативним луковима додирује различите појаве српске и светске књижевности и философије, Лалић се у свом есеју често позива на друге ауторе како би поткрепио ставове које износи. Тако, коментаришући поједине карактеристике Христићевог песништва, он се надовезује на описе и оцене које су у различитим приликама изнели Радивоје Микић, Никола Кољевић, Александар Јовановић и Ђорђије Вуковић. Изгледа да се на основу тога може закључити да је Лалићева есејистичка перспектива била нешто ужа од Христићеве, односно, сликовито речено, да су у Христићу тешње срасли песник и есејист, у ситуацији коју обележавају подједнако „камерна самоћа и покушај обраћања недосежном другоме“ (Хамовић 2017: 17).

Формалним и стилским питањима бави се и Лалић у другој половини свога есеја. Од питања која се ту разматрају, могу се нагласити спој певања и мишљења код Христића, његов третман мотива путовања, конкретније: пловидбе (Лалић 1997: 131), одређивање окоснице симболичког света Христићевог песничког дела, коју је Лалић с правом видео у песми „Mezzogiorno“ (Исто: 133), као и питање отворене и скривене цитатности у Христићевим песмама. На самом крају, Лалић се осврће на Христићево владање формом и ту посебно истиче његово умеће разлагања дуге песме на одломке „који се ипак читају без шава на спојевима“ (Исто: 134).

Према томе, два предговора, Христићев и Лалићев, поседују сличну структуру у том смислу што се у оба најпре историјски ситуира место песништва о којем је реч, при чему се покреће проблем традиције и могућност

њеног избора, да би се прешло на питања сензибилитета, а са њих на питања форме и стила. Слично структурисани, ови предговори такође изграђују сличну слику свога „предмета“, штавише, толико сличну да се може говорити о два варијантама истог или готово истог схватања књижевности и поезије.

Ако је Христићев приступ ретроспективан, јер описује, тумачи и оцењује једну већ уобличену појаву културе (што је за есејистику карактеристична, можда и кључна особина), онда је Лалићев приступ такав у појачаном смислу, пошто у свој видокруг рефлексивно укључује Христићев критичарски приступ његовој (Лалићевој) поезији. Лалићева позиција била је тежа од Христићеве и зато што је била четврт века млађа и подразумевала је много тога што није, нити је могло да буде, чинилац Христићеве изворне перспективе – а пре свега, у тих четврт века остварен развој индивидуалног песничког и есејистичког дела *обојице*, као и постојање читавог низа радова других аутора који их критички осветљавају. Другим речима: зато што је требало да има у виду *раси* традиције. За нас који долазимо касније, та традиција сада обухвата, као расположиве моделе, и Христићево и Лалићево песничко и есејистичко дело. Та дела су данас расположива неком новом „избору“ традиције. Лалићева Византија, односно Христићев Медитеран, изгледају сасвим добре тачке од којих би могли да крену неки нови песници.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЛЕВА, Оља. *Есеји песника српског неосимболизма*. Београд: Филолошки факултет [докторска дисертација], 2020.
- ДЕЛИЋ, Јован. „Доминанте, тенденције и мијене у пјесништву Јована Христића.“ *Модерни класициста Јован Христић*. Александар Јовановић (ур). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009. 15–45.
- ЛЕСИНГ, Готхолд Ефраим. *Лаокоон*. Бранимир Живојиновић (избор и редакција). Светислав Предић (прев.). Београд: Рад, 1964.
- РАДОЈЧИЋ, Саша. „Есеј као облик и као поступак“. *Лешојис Машице српске*, књ. 453, св. 6 (јун 1994), стр. 832–849.
- РАДОЈЧИЋ, Саша. „Т. С. Елиот и српски неосимболизам.“ *Српски језик, књижевност и култура у процесу евроинтеграција*. Милош Ковачевић и Драган Бошковић (ур.). Крагујевац: ФИЛУМ, 2014, 185–198.
- ХАМОВИЋ, Драган. „Јован Христић као теоретичар есеја и аутор есејистичке прозе.“ *Научни састанак слависта у Вукове дане*, г. 46, бр. 32, Београд: Међународни славистички центар, 2017, стр. 15–21.
- ХАМОВИЋ, Драган. *Пуш ка усјавној земљи: модерна српска поезија и њена културна самосвесћ*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2016.
- ХРИСТИЋ, Јован. *Облици модерне књижевности*. Београд: Нолит, 1968.
- ШЕАТОВИЋ, Светлана. „Друга традиција српских послератних песника.“ *Манифести у српској књижевности 20. Века*. Предраг Тодоровић и Светлана Шеатовић (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2022, 377–393.

ИЗВОРИ

- АЋИМОВИЋ Ивков, Милета (прир.). *Антологија есеја српских ђесника*. Зрењанин: Агора, 2022.
- ЛАЛИЋ, Иван В. „Пролегомена за једно читање поезије Јована Христића.“ Христић, Јован. *Сабране ђесме*. Нови Сад: Матица српска, 1996, 7–19.
- ЛАЛИЋ, Иван В. *Дела Ивана В. Лалића*, том 4: *О ђоезији*. Александар Јовановић (ур.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- ЛАЛИЋ, Иван В. „Пролегомена за једно читање поезије Јована Христића.“ *Књижевност*. г. 48, књ. 99, бр. 11/12 (1993), стр. 1117–1125.
- ХРИСТИЋ, Јован. „Предговор.“ Лалић, Иван В. *Изабрране и нове ђесме*. Београд: СКЗ, 1969. V–XX.
- ХРИСТИЋ, Јован. „Иван В. Лалић.“ *Изабрани есеји*. Београд: Српски ПЕН центар, 2005. 97–112.

Saša Radojčić

HRISTIĆ AND LALIĆ: COMPARATIVE READINGS

Summary

Hristić and Lalić comparative readings are analyzed based on the preface they wrote to each other for important editions of their poems. This paper shows these prefaces are quite similar in terms of their structure: in the first part, the poetic piece in question is positioned in the wider context of newer Serbian poetry poetics. Next, it points out the main symbols (in Lalić's case it is Byzantium, and, in case of Hristić, it is the Hellenic Mediterranean). Finally, it tackles formal and stylistic peculiarities. This research demonstrates Hristić formed his reviews in an easier way and more independently whereas Lalić used the opinions of other authors. This experiment places an emphasis on Hristić and Lalić determining the notion of tradition and the issue of "selection" of tradition relying on T.S. Eliot. This is a specific idea developed in Serbian neo-symbolism and its critique.